

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

LJILJANA INA GJURGJAN (Odsjek za anglistiku,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

ANTROPOLOŠKA/KULTURALNA KOMPARATISTIKA IVE VIDANA

UDK 82.091-05Vidan, I.

U članku se raspravlja o ulozi koju Ivo Vidan ima u zagrebačkoj književnoznanstvenoj školi. Profesor na katedri za englesku književnost, Ivo Vidan doktorirao je na Sveučilištu u Nottinghamu u Velikoj Britaniji na djelu Josepha Conrada. To istraživanje imalo je velik utjecaj na njegov kasniji rad, koji možemo opisati kao postkolonijalni i kulturološki, iako Vidan nikada ne rabi te termine. Umjesto toga on upotrebljava termine kontekst (*Tekstovi u kontekstu*), intertekst (*Engleski intertekst hrvatske književnosti*) i aura (*Tumačiti auru*). Ti termini upućuju na pomak u njegovim teoretskim promišljanjima. U prvoj knjizi zaokuplja ga način na koji kontekst sudjeluje u proizvodnji značenja teksta. U drugoj knjizi u središtu je njegova interesa intertekst. U svojoj posljednjoj knjizi Vidan se vraća pitanju konteksta, koji sada opisuje kao auru koja određuje i definira značenje teksta. Pišući o hrvatskoj književnosti u usporedbi s europskima, posebice anglofonima, Vidan polazi sa stajališta da takva usporedba nikada ne treba biti vrijednosna. Ili, kao što sam kaže: »Bitno je uočiti funkciju koju intertekstualni odnosi imaju u pojedinom tekstu. Njome se naime književni tekstovi i kodovi upisuju u dinamiku literarnih procesa i integriraju u cjelokupnost kulture. [...] Tekst, transtekstualnost, djeluje intertekstualno u svakoj vrsti odnosa koji se uspostavljaju.« Ta tvrdnja, koja je bliska postkolonijalnom stajalištu (Said, Gibbons) po dinamici između »središta« i »periferije«, gdje »središte« ne samo da definira »periferiju« nego i »periferija« upotpunjuje značenje »središta«, može se opisati kao antropološka/kulturna komparatistika.

207

Komparatistička metodologija zasniva se na spoznajama što ih je zagrebačka književnoznanstvena škola, okupljena oko »Umjetnosti riječi« i Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, počela razvijati kasnih šezdesetih godina. Te spoznaje temelje se na teorijskim konceptima formuliranim u studijama Škreba i Flakera *Stilovi i razdoblja* te Flakerovoj *Stilske formacije*. Iz njih dolaze i prvi poticaji modernijoj komparatistici. Takva komparatistička istraživanja u nas uzimaju maha kasnih šezdesetih godina, a komparativno izučavanje hrvatske i zapadnoeuropskih književnosti

ima političku konotaciju sukladnu duhu krugovaštva. Naime, ta istraživanja, u koja su uključeni znanstvenici s katedara za strane književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, izražavaju s jedne strane svijest o vlastitoj pripadnosti europskome duhovnom okružju, a s druge strane svijest o samosvojnosti vlastite kulture. Jasno je to rečeno u predgovoru prvom zborniku što ga izdaje Zavod za znanost o književnosti godine 1970. Urednici, Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, već tada izražavaju svoje temeljno komparatističko načelo: »Hrvatskome komparatistu ne bi smjelo toliko biti važno kakve je koji *strani* pisac ostavio tragove u djelima hrvatskih književnika, koliko kakve je *hrvatska* književnost, slijedeći tokove evropske književnosti u cjelini, ispoljavala osebujnosti.«¹

208 Jedan od sudionika u takvom projektu komparatističkog istraživanja hrvatske književnosti i kulture bio je i Ivo Vidan, dugogodišnji profesor i predstojnik Katedre za englesku književnost na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, manje poznat široj javnosti od svojih kolega s talijanistike, romanistike ili germanistike. No nije to njegova greška. Stvar je, pojednostavnjeno rečeno, u geografiji – u činjenici da u 19. i početkom 20. stoljeća anglofone književnosti nisu bile među onima dominantnima. Dodiri i utjecaji odvijali su se uglavnom između susjednih ili pak dominantnih europskih kultura. Naši su književnici putovali u Italiju ili u Beč, Budimpeštu, Prag i danasve Pariz, a ne u London, Dublin ili New York, što će onda odrediti i recepciju u smislu utjecaja, ali i prevođenja stranih djela u nas, pa se sve do nakon Drugoga svjetskog rata ti autori daleko više prevode i imaju daleko više utjecaja od anglofonih. A i oni anglofoni autori, koji će biti važni na hrvatskoj književnoj i kazališnoj sceni, prvenstveno tu mislim na Shakespearea, sve do druge polovice 20. stoljeća stizat će do nas najčešće posredstvom njemačke kulture.²

¹ A. Flaker i K. Pranjić: *Hrvatska književnost prema europskim književnostima*, Liber, Zagreb 1970, str. 5.

² Situacija se naravno bitno mijenja nakon Drugoga svjetskog rata, osobito pedesetih godina i poslije. Šoljan, Slamnig te niz drugih mlađih autora svoj će otpor socrealističkim tendencijama vidjeti upravo u afirmaciji anglofonih, u prvom redu američkih, autora. Važan je tako kult Hemingwaya, koji će imati enorman utjecaj na tu generaciju. Važno je uočiti i da se prvi prijevod Joyceova *Uliksa* pojavljuje iz pera Zlatka Gorjana već 1964 (Otokar Keršovani, Rijeka). Tijekom sedamdesetih Teatar &td ne samo da realizira projekt »Kolo oko Shakespearea« nego izvodi i niz suvremenih anglofonih autora (Pinter, Bond). Shakespeareov *Hamlet* poticaj je i dvojici naših autora: Brešanovu komadu *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* te Paljetkovu *Poslije Hamleta*.

No takva se situacija nije pokazala destimulirajućom za Vidana. Naprotiv, za razliku od nekih svojih kolega koje će takva situacija navesti na to da samo posreduju anglofonu kulturu hrvatskoj publici, Vidan će smatrati da je zadaća znanstvenika da promišlja kulturu u nacionalnim okvirima, čak i onda kada za takvo promišljanje nema potvrde u direktnim dodirima ili utjecajima. Stoga će Vidan, u predgovoru studiji *Tekstovi u kontekstu* objavljenog 1975. godine, napisati:

Književni evropski kontekst nije tek pasivna pozadina koja omogućava bolje razumijevanje onoga domaćega, što nam je eventualno u središtu pažnje, niti je evropski kontekst onaj pravi centar aktualnih zbivanja na razini historijskog trenutka kojima smo mi odjeci i izvedene preformulacije, nego je kontekst cjelina kulturnoga polja na kojemu i pisac ovoga podneblja djeluje ravnopravno, ostvarenim rasponom glavnih strukturalnih mogućnosti jednoga književnoga tipa, i to bez obzira na apsolutni domet ovim ili onim vidom svog djela.³

Upravo ova ideja, izražena već 1975. godine, temeljno je načelo antropološke/kulturalne kritike koje se zasniva na ideologiji postkolonijalnosti, kako će je formulirati Edward Said u svojoj kanonskoj studiji *Orijentalizam*, i koja će postati jednim od temeljnih ideologijskih uporišta postkolonijalne, kulturalne pa i feminističke kritike. Naime, zaokret koji je postkolonijalna kritika donijela, Said je objasnio na jednom od svojih predavanja 1982. godine, upozorivši da uloga književne kritike nije toliko u vrednovanju književnoga djela koliko u tome da stvara kriterije na temelju kojih se književno djelo vrednuje. Opreka između tradicionalističke metode vrednovanja književnoga djela i one postkolonijalne i postmoderne jest u tome da ova potonja nije reduktivna tako da unificira i mjeri sve prema nekomu ideološkomu središtu, nego teži opisati razlike i kontrapunktalnost kulturne dinamike. Razliku između te dvije kritičke i historiografske paradigme Said je na temelju odnosa prema američkomu identitetu u svojoj studiji *Kultura i imperijalizam* opisao ovako:

Američki identitet je suviše različit da bi bio jedinstven i homogen; doista, riječ je o borbi između zastupnika jedinstvenog identiteta i onih koji ga vide kao kompleksnu, ali ne reduktivnu cjelinu. Ova opreka pretpostavlja dvije različite perspektive i dvije historiografije – jednu linearnu i objedinjujuću, drugu kontrapunktalnu i često nomadsku.⁴

³ Ivo Vidan: *Tekstovi u kontekstu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975, str. 13

⁴ Edward Said: *Culture and Imperialism*, Chatto & Windus, London 1995, str. xvi. Ovaj i ostali prijevodi engleskih izvornika su autoričini.

Saidov cijeli opus privilegira ovu drugu historiografiju koja se suprotstavlja reduktivnosti hijerarhije u kulturnim odnosima, a time i odnosima moći, prizivajući dijalog između »središta« i »periferije«, uvažavajući pri tome specifičnosti oba.

Idejno istu postavku izražava i navedena Vidanova tvrdnja da europski kontekst nije onaj pravi centar prema kojemu bi se nacionalna književnost trebala odrediti, nego da nacionalna književnost u europskom kontekstu djeluje ravnopravno, bez obzira na kanonizirane estetske kriterije. Drugim riječima i Vidan, u duhu postkolonijalne kritike koju kao metodologiju ne spominje i ne priziva, zastupa ipak njezino temeljno načelo o važnosti, pa i uzajamnosti »centra« i »periferije«, dakle eurocentričnoga kanona i onih djela koja u njegovoj formaciji ne sudjeluju, ali koja imaju iznimnu važnost ne samo u nacionalnoj kulturi nego i u kulturnoj dinamici koja se, bez obzira na kulturnu hijerarhiju, uvijek odvija u suodnosu među kulturama. Drugim riječima i Vidan se, poput Saida, zalaže za onu perspektivu i onu hijerarhiju koja je kontrapunktalna.

210 Ova idejna i kronološka podudarnost između Saida i Vidana nije slučajna. Zanimljivo je da su obojica doktorirala na Josephu Conradu, još jednom izmješteniku iz vlastite kulture. Vjerujem da je upravo Conradov osjećaj izmještenosti, koji je u njega razvio snažnu kulturnu osjetljivost za rasizam, ksenofobiju, socijalnu nepravdu, ono što je i Saida i Vidana privuklo tom piscu. Njihove biografije u oba slučaja naime svjedoče o njihovoj multikulturalnosti i izmještenosti u vlastitoj kulturi. Za Saida je to podvojenost između američke kulture kojoj profesionalno pripada i palestinskih korijena. Za Vidana je to i klasna izmještenost (dijete iz bogate građanske obitelji u socijalističkom režimu) i vjerska (s obzirom na njegov agnosticizam i židovske korijene), ali i nacionalna (s obzirom na odnose u suvremenoj mu, ali i povijesno zadanoj hrvatskoj kulturi i njezinoj stalnoj potrebi za artikulacijom i očuvanjem nacionalnog identiteta ne samo unutar Jugoslavije nego i u okviru kulturno dominantne i kolonijalizirajuće eurocentrične kulture za koju Hrvatska uvijek ostaje kulturološki Drugi). Potvrdu o ružnoći kolonijalizacije, ali i njezinu razornom učinku ne samo na kolonijaliziranog nego i samoga kolonijalizatora, nalaze oni u Conradu, u prvom redu u njegovu *Srcu tame*. Nije tu riječ samo o slici kolonijalizatorskih odnosa, nemogućnosti domorodaca da progovore svojim glasom, da ostvare svoj identitet mimo nametnutog im pogleda kolonijalizirajućeg Drugoga. Riječ je i o tome da kao posljedica kolonijalizacije svaka smislotvorba postaje nemoguća, a »Užas, užas«, posljednje riječi koje će Kurtz izreći, ne sažimlju njegovo iskustvo misije u Kongu, nego, općenite i neodređene, pokazuju da na kraju ostaje

samo duhovna praznina moralno razorenog pojedinca, a svaka smislotvorba postaje nemoguća. Ili, kao što će reći pripovjedač Marlow: »Mi živimo kao što i sanjamo, sami.«⁵ To iskustvo čitanja Conrada za Saida će biti prva etapa u promišljanju o etičkim implikacijama *Orijentalizma*. Vidan će se pak u prvoj fazi svog istraživanja okrenuti prvenstveno egzistencijalno orijentiranim pitanjima etičnosti, propitujući individualnu odgovornost u svijetu koji, poput onoga u kojemu živi, u prvi plan stavlja podređenost kolektivu.

Godine 1970. *Matica hrvatska* objavljuje prvu Vidanovu knjigu naslovljenu *Nepouzdana pripovjedač: Postupak i vizija u djelu triju modernih generacija*. Iako je, kao što joj i naslov sugerira, posvećena naratološkim aspektima uglavnom moderne anglofone književnosti, u prvom je planu ipak egzistencijalna tematika. Provodni je to motiv cijele knjige. Od dileme lorda Jima je li kao prvi časnik na brodu koji je tonuo smio skočiti i spasiti se, do eseja o *Herzogu Saula Bellowa*, u kojem Vidan ističe etičku zaokupljenost glavnog junaka smislom, zajedništvom, buđenjem savjesti te pitanjem kako angažirati druga ljudska bića i kako ona angažiraju nas, jer bez takvog angažmana »čovjek se ne plaši smrti, nego je njeguje«,⁶ Vidan promišlja odgovornost koju pojedinac mora preuzeti ne zbog svojih vjerskih, nego zbog svojih etičkih uvjerenja, jer jedino kao biće odgovornosti čovjek se može osjećati živim.

To pitanje etičke odgovornosti temeljni je poticaj Vidanovu pisanju. U iduće tri knjige (*Tekstovi u kontekstu, Engleski intertekst hrvatske književnosti, Tumačiti auru*) te u drugim svojim radovima na engleskom i hrvatskom jeziku⁷ ono će međutim doživjeti određeni zaokret. Etičko i dalje ostaje u središtu pozornosti, ali ono sada dobiva novo značenje. Vidan će se pretežito posvetiti proučavanju odnosa između hrvatske književnosti i kulture i anglofonih književnosti s aspekta kulturološke/antropološke komparatistike. U tom proučavanju Vidan polazi, iako to teoretski tako ne formulira, od dinamike između »središta« i »periferije« odnosno od prava i ove nacionalne književnosti da se istovremeno sagleda i kao autonomna i kao dio europskoga kulturnoga kruga. Ne polazeći pritom niti od ideje o »veličini malenih« (Barac), niti pokušavajući veličinu hrvatske književnosti dokazati njezinom podudarnošću s dominantnim tendencijama u europskoj književnosti, Vidan promatra književnost kao etički i estetski fenomen koji se uvijek realizira u

⁵ Ivo Vidan: *Nepouzdana pripovjedač: Postupak i vizija u djelu triju modernih generacija*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 59.

⁶ Isto, str. 241.

⁷ Vidi Ivo Vidan: *Selected Bibliography: Books, Articles in English*, SRAZ XLIX, 7–12 (2004).

kontekstu i koji se uvijek mora kontekstualizirati (ili, suvremenije i preciznije rečeno, historizirati). Tome nas je naučio postmodernizam i kritičke škole temeljene na idejnosti postkolonijalizma i feminizma. Možemo tu ponovo prizvati Saida iz 1993:

Ne smatram da su autori mehanički određeni ideologijom, klasom ili ekonomskim uvjetima, ali vjerujem da su oni čvrsto usađeni u tu povijest, oblikujući i bivajući oblikovani tom poviješću i svojim društvenim iskustvom. Kultura i njezine estetske manifestacije proizlaze iz povijesnoga iskustva.⁸

212 Takav odnos estetskih manifestacija, koje proizlaze iz povijesnoga iskustva i individualnoga književnog djela, Vidan promišlja već u radovima nastalima do 1975. U uvodu knjizi *Tekstovi u kontekstu* Vidan razlikuje između dva tipa komparativnoga istraživanja: onoga koje izučava uzročne odnose između djela koja se nalaze u nekom međusobnom slijedu i onoga koji teži za pronalaženjem strukturnih analogija i ne nastoji otkriti utjecaj, nego zajedničku razinu književnoga senzibiliteta. Polazeći od spoznaje da je djelo uvijek obilježeno svojim kulturnim okruženjem, kako onim u kojemu nastaje, tako i onim u kojem se iščitava, Vidan razvija komparativnu metodu koja se ne bavi izravnim vezama i utjecajima, nego izučava »suodnose kulturnih silnica«. Primjer takvoga istraživanja poglavlje je *Ciklus o Glembajevima u svom evropskom kontekstu*. U toj studiji Vidan analizira Krležin *Ciklus o Glembajevima* s obzirom na sličnosti i razlike između njegova i drugih genealoških ciklusa, poput Zolina, Mannova, Faulknerova.⁹ Pritom Vidan ne analizira utjecaje, nego paralelizam pojava i kulturoloških pretpostavki, ali upućuje i na posebnosti kojima svako od tih djela reflektira specifičnost svoga kulturnog konteksta. Vidan u radu argumentira kako ovaj Krležin tekst evidentno pokazuje integriranost hrvatske književne produkcije u kulturološki kontekst koji je obilježio žanr genealoškoga ciklusa kao ideologematske forme karakteristične za jedan tip shvaćanja društvene dinamike formulirane u znanstvenim promišljanjima začetim u 19. stoljeću. No on pokazuje i kako se *Ciklus o Glembajevima* ne izdvaja iz te tradicije samo žanrovski već i stilski, oslanjajući se na estetiku ekspresionizma. No ono na što će Vidan, sukladno svojim interesima, staviti naglasak »gubitak je moralnoga stožera«.¹⁰

⁸ Said, *Culture and Imperialism*, str. xxiv.

⁹ Ivo Vidan: *Ciklus o Glembajevima u svom evropskom kontekstu*. U: *Tekstovi u kontekstu*, str. 51–149, naročito str. 94.

¹⁰ Isto, str. 94.

I dok *Ciklus o Glembajevima* doista promišlja kontekst kao splet kulturoloških silnica, većina će drugih studija u *Tekstovima u kontekstu* biti zapravo zaokupljena intertekstualnom problematikom. Iako u ovoj knjizi Vidan još ne rabi taj termin, ono što ga već u njoj zaokuplja kulturološki je i književni kontekst s kojim pojedino djelo stupa u dijalog. Tako shvaćena »citatnost« različita je od utjecaja, jer riječ je o dijalogu s tradicijom za koju je tekst koji se priziva reprezentativan. U svojim studijama Vidan tako izučava način na koji se arhetipsko različito realizira kod, primjerice, Coleridgea i Kranjčevića ili kako se Mediteran kao kulturološka referencija rabi u anglofonij kulturi. Kada pak piše o recepciji Dickensa u nas, ne zanima ga faktografija o broju prijevoda i učestalosti njihove recepcije, nego transpozicija tog autora u suvremeni kulturni kontekst. Stoga će ustvrditi: »Zanimljivo je međutim bogatstvo načina na koje stalno iznova vidimo kako se najveće svjetske književne vrijednosti – Shakespeare, Dostojevski, Joyce, a u nas uvijek Krleža – vraćaju u nova, i usprkos njihovoj prisutnosti, originalna! Ostvarenja.«¹¹ U tom je smislu posebno zanimljiva studija *Shakespeare u Kiklopu*. Iščitavajući u *Kiklopu* referencije ne samo na Shakespearea, nego povlačeći analogije i s drugim autorima i načinom na koji oni govore o Shakespeareu, primjerice s Krležom,¹² Vidan uočava jednu od temeljnih karakteristika modernizma. Naime, on se ne zaustavlja na tome da pokaže kako u Marinkovićevim reinkorporacijama citata iz Shakespearea dolazi do ironičnog odmak, što je jedna od temeljnih značajki modernizma. Od te, sada već opće poznate spoznaje, Vidan ide korak dalje tvrdnjom: »Ironijom [...] pisac se dakle uzdigao nad svoj predmet jer u njemu nije našao mogućnost katarze. [...] Katarza se premješta izvan predmeta u sam umjetnički postupak.«¹³ Ideja o tome da je estetsko ujedno i etičko, da ironija ne znači moralnu kapitulaciju, nego samo transformaciju etičke prirode književnosti, čini mi se važnim i originalnim doprinosom proučavanju ironije u postmodernoj književnosti.

U razdoblju od 1975. do 1995. Vidanova istraživanja zaokupljena su pitanjem interteksta i intertekstualnosti i skupljena u knjizi *Engleski intertekst hrvatske književnosti*. Kontinuitet između tih i ranijih istraživanja nalazi se u metodologiji koju zanimaju suodnosi i transpozicije, bilo da je riječ o kulturološki paralelnim pojavama u raznim kulturama ili razdobljima, ili o transpoziciji jednog artefakta u drugu kulturu, sa svim ideološkim prevred-

¹¹ Ivo Vidan: *Uvod: Čitanje u kontekstu*. U: *Tekstovi u kontekstu*, str. 17.

¹² Ivo Vidan: *Shakespeare u Kiklopu*. U: *Tekstovi u kontekstu*, str. 161.

¹³ Isto, str. 154.

novanjima do kojih pritom dolazi. Metodološki, studija se oslanja na teoriju intertekstualnosti, tako da autor pojedine citate, referencije i aluzije, ili pak neke podudarne postupke ili motive, promatra kao sememe na temelju kojih proučava odnos između dvaju tekstova kao dvaju kulturnih kodova. Tako predmetom proučavanja knjige postaje proces rekodifikacije koji nastaje kada semiološki elementi jednog teksta bivaju integrirani u drugi znakovni sustav, unoseći pritom semiološke premise iz svoga sustava, ali bivajući istovremeno kontaminirani semiološkim sustavom svoga novog konteksta. »Bitno je uočiti funkciju«, piše stoga Ivo Vidan, »[...] koju intertekstualni odnosi imaju u pojedinom tekstu. Njome se naime književni tekstovi i kodovi upisuju u dinamiku literarnih procesa i integriraju u cjelokupnost kulture. [...] Tekst, transtekstualnost, djeluje intertekstualno u svakoj vrsti odnosa koji se uspostavljaju.«¹⁴

U uvodnom odjeljku Vidan razmatra različite interpretacije termina intertekstualnost, od načina kako ga objašnjava njegova autorica, Julia Kristeva, pa preko drugih teorijskih koncepata (Barthesa, Genettea, Riffaterrea), da bi nakon toga definirao svoju metodologiju. Lučeci između pojmova utjecaj i intertekstualnost, on razmišlja ovako:

214

Utjecaj [...] [je] oznaka svake vrste poticaja, što su ga neki tekstovi dobivali od drugih tekstova, koji im vremenski prethode. [...] Kada osjetimo da je A utjecao na B, vremenski stariji A ima neku hijerarhijsku, očinsku prednost u tom procesu 'filijacije'; uz B, kakav god on inače bio, vezuje se prizvuk relativne neoriginalnosti, izvedenosti, drugorazrednosti. [...] Shvaćanje intertekstualnosti u našem je pak stoljeću proizvod prednosti sinkronog, strukturalnog, u društvenim znanostima i hermeneutici filozofskoj i književnoj. Pojave različitih datuma jednakopravne su u svom međusobnom interferiranju: ono novije, što je preuzelo, funkcionira samostalno, a svijest o njemu djeluje na naše razumijevanje onoga starijega. I obratno!¹⁵

Takvim svojim shvaćanjem Vidanova metoda nadilazi binarnu opoziciju koja se u teorijskim promišljanjima citatnosti nadaje. Usporedimo u tu svrhu jedan navod iz *Teorije citatnosti* Dubravke Oraić Tolić. Autorica luči između dva temeljna tipa citatnosti – ilustrativnog i iluminativnog. Pod ilustrativnim tipom autorica razumijeva tekst koji na nekoj od razina smislotvorbe (smisao, recepcija, itd.) ilustrira tuđi tekst, pa su u tom slučaju tuđi tekst, tuđa kultura, tuđe čitateljsko iskustvo jači. Suprotan njemu je iluminativni tekst koji se služi

¹⁴ Ivo Vidan: *Engleski intertekst u hrvatskoj književnosti*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1995, str. 17 i 21.

¹⁵ Isto, str. 11.

tuđim tekstovima i tuđom kulturom da bi sam sebe iluminirao, pa su u tom slučaju jači vlastiti tekst, vlastita kultura i vlastito autorsko stilsko i epohalno iskustvo.¹⁶

S obzirom na kulturne pozicije Hrvatske i Engleske, većina tekstova o kojima se raspravlja u prvom, a donekle i drugom dijelu Vidanove knjige, potpadala bi pod prvu kategoriju citatnosti. Naime, Vidan tu istražuje kako hrvatski autori u razdoblju preporoda i moderne posežu za žanrovskim, tematskim i stilskim uzorima vodećih engleskih autora (Byron, Shakespeare) da bi u njima našli poticaj za svoja stilska, tematska i strukturna rješenja. No, kao što nam Vidan jasno pokazuje, promatrati način na koji je Miletić (da se poslužimo samo jednim od brojnih primjera u knjizi) 'posuđivao' od Shakespearea, spoznajno je nedostatno. Nedostatno je i promatrati kakav je citatni odnos između te dvojice autora. Tek kada Vidan Miletićevo pisanje kontekstualizira u njegov kulturni i politički prostor, analizirajući dijaloški suodnos između njegova teksta i suvremene mu dramske produkcije, posebice Tresić-Pavičićeva *Simeona*, te pokazujući da snagu i eksplicitnost svoga iskaza Miletić temelji na poticajima iz Shakespeareovih povijesnih drama, postaje nam jasna važnost Shakespeareova interteksta. Ne radi se dakle o tome da Miletić u svom *Tomislavu* prevodi jedan kulturni kôd u svoju kulturu, nego da je taj kulturni kôd poticaj za dijaloški suodnos u okviru vlastite kulturne situacije.

Još složeniji odnos bit će u slučaju Wildea i Krleže. Krleža svoje rane tekstove naziva wildeovskima. No Krležini rani dramski tekstovi, osobito *Saloma*, nisu po svojoj estetici wildeovski, nego su, ističe Ivo Vidan, bliži Shawu, dok je sama *Saloma* zapravo parodija, idejno prevrednovanje svoga predloška. No Krležin odnos prema Wildeu, pokazuje nam Ivo Vidan, nije samo parodičan. Naime, ne samo da sam Krleža priznaje da je Wilde utjecao na njega, nego je Wilde kao paradigma *fin de siècle*ovske estetike bitan za razumijevanje semiološkog funkcioniranja Krležina stila. Primjer *fin de siècle*ovskoga pastiša imamo u opisu Bobočkina prvog doživljaja tjelesnoga u *Povratku Filipa Latinovicza*, te u drami *Leda*, u kojoj je bitan dio karakterizacije likova (posebice Aurela) njihova *fin de siècle*ovska manira govora. Wildeovsko tu funkcionira kao prepoznatljiv kôd, čije se značenje ostvaruje u cjelini semiološke strukturiranosti teksta¹⁷ tako da njihova dekadentna manira ukazuje i na dekadentizam cijeloga glembajevskog kompleksa.

¹⁶ Usp. Dubravka Oraić-Tolić: *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1990, str. 45.

¹⁷ O tome detaljnije vidjeti u Vidanovoj studiji *Ciklus o Glembajevima*, u knjizi *Tekstovi u kontekstu*, te u Žmegačevu članku *Krležin fin de siècle* u knjizi *Dub impresionizma i secesije*.

Još ilustrativnija s obzirom na upitnost opozicije koja hijerarhizira »citat« u odnosu na tekst u kojem se on javlja Vidanova je analiza intertekstualnih funkcija *Hamleta* u Brešanovoj *Predstavi Hamleta u Mrduši Donjoj*. Ona pokazuje kako se tom Brešanovom tekstu ne može pristupiti jednostavno kao tipično postmodernističkoj parodiji, onako kako je, pišući o uporabi intertekstualnosti u postmodernizmu, objašnjava Linda Hutcheon. Naime, ona u *Teoriji parodije* iznosi tezu da postmoderna uporaba ironije i paradoksa signalizira kritičku distancu spram sustava re-prezentacije, ne propitujući njegovu istinitost, nego pitajući se čija je to istina, dovodeći tako u pitanje ideološku i narativnu konstrukciju prošlosti.¹⁸ U Brešanovoj *Predstavi Hamleta* ne radi se međutim o propitivanju konstrukcije prošlosti. Radi se tu o suprotstavljanju dvaju kulturnih kodova. »Time što je apsorbirao shakespeareovski predložak u Brešanovu tekstu funkcioniraju dva koda«, tvrdi Vidan, »čiji ih suodnos na nov način oba prevrednuje. Svijet Mrduše Donje dobiva svoju posebnu kulturnu i moralnu mjeru jer smo, spoznajući ga, svjesni i Shakespearea, a Shakespeareov *Hamlet* [...] dobiva svoj implicitan ironičan komentar *ovom* predstavom. Oba su svijeta relativizirana time što se nalaze u međusobnom dijalogu.«¹⁹ Vidanova eksplikacija svih pretpostavki takve kulturne rekodifikacije nudi ne samo uvid u kompleksnost funkcioniranja intertekstualnih odnosa nego i ponovo promovira tezu o takvoj kulturnoj dinamici u kojoj tekst »središta« (*Hamlet*) nije tek skamenjeni predložak koji tekst »periferije« (*Predstava Hamleta*) preslikava. Naprotiv, dijalog koji se između ta dva teksta uspostavlja modificira oba.

Sličnu tezu Vidan zastupa i u analizi intertekstualnosti Šoljanova stvaralaštva. Najzanimljiviju analizu intertekstualnosti Šoljanova teksta Vidan daje u analizi odnosa hrvatskog pisca spram Hemingwaya. Ovdje, tvrdi Vidan, nije riječ o poigravanju aluzijama, nego o dubljoj, idejnoj korelaciji. »Hemingway kao neiskazana referencija«, tvrdi Vidan, »svjesno [je] izabran intertekst radi stvaranja jedne posve autonomne strukture u autentičnim domaćim okvirima.«²⁰ Zanimljivo je vidjeti kako Vidan analizira odnos između idejne potke Hemingwayevih i Šoljanovih tekstova:

Razliku u tonu, stilu i uvjerenju možda smijemo rastumačiti tako što Hemingway piše u svijetlu individualne odgovornosti spram samom sebi i nemogućnosti da se konzekvencije postupaka predvide i kontroliraju,

¹⁸ Linda Hutcheon: *A Theory of Parody*, Methuen, London 1985, str. 20.

¹⁹ Vidan, *Engleski intertekst*, str. 203.

²⁰ Vidan, *Tekstovi u kontekstu*, str. 235.

a Šoljan se tek zalaže za autonomiju osobnog svijeta u poretku cjelovito kontroliranom.²¹

Tu tezu Vidan razrađuje u interpretaciji završetka Šoljanove priče *Kiša*. Kraj te priče Vidan smatra »parodijom egzistencijalističke otvorenosti prema svakom izboru«, jer ona se ovdje ostvaruje »oči u oči s ništavilom«. U tome vidi semantički pomak između egzistencijalizma i Šoljanova teksta, uvjetovan drukčijim društvenim okolnostima. Zbog tih okolnosti »te paradije nisu samo igra, nego ujedno i izvođenje ritualnoga ponašanja, ali na razini lakših, trivijaliziranih okolnosti nego u literaturi iz koje su adoptirane«. ²² Ovakav zaključak, ponovo, upućuje na dijalogičnost između dvaju tekstova kao semema dviju kultura. Ta dijalogičnost pokazuje da razigranost i »nepodnošljiva lakoća postojanja« (Kundera) u Šoljanovim tekstovima zapravo relativizira ozbiljnost problematike egzistencijalizma na način sličan onome kojim će to izraziti Sartre kada kaže da u usporedbi s djecom koja u Kongu umiru od gladi mučnina nema težine.

Engleski intertekst hrvatske književnosti najzrelije je Vidanovo ostvarenje. Iako je prvenstveno prilog analizama hrvatskoga književnog korpusa, istovremeno je i eksplikacija jedne književne metodologije, one koju možemo nazvati antropološkom ili kulturološkom komparatistikom. U toj studiji Vidan ilustrira načine na koje se komparativna metoda, utemeljena na teoriji intertekstualnosti, može upotrijebiti da bi se izučavali ne utjecaji, nego transpozicije. Polazeći dakle od anglofonih književnosti i njihovih reinkripcija u hrvatsku književnost i kulturu, analizirajući te reinkripcije kronološkim slijedom, Vidan pokazuje kako se ostvaruje dijalog »središta« i »periferije«. I kroz »aproprijaciju« i kroz »ironizaciju« kultura primateljica nikada samo ne preuzima. Ona uvijek modificira, pa je primarni tekst tek »jezik« kojim će ona izraziti vlastiti idejni sustav. Recepcija je dakle uvijek aktivna, prevrednujuća, i što je još važnije, uvijek dvosmjerna. Ona ne samo da, preuzimajući, stvara novo značenje relevantno za vlastitu kulturu, nego tim novim značenjem ulazi u dijalog s kulturom primateljicom i tako pridodaje i temeljnom značenju književnog predloška.

Posljednja Vidanova knjiga, *Tumačiti auru* (2003), također se temelji na metodologiji kulturološke komparatistike, dakle ideji da književno djelo nije samosvojni entitet, nego artefakt koji nastaje i koji se iščitava u dinamici suodnosa sa svojim materijalnim i kulturnim okruženjem. Za to okruženje, u ovoj

²¹ Isto, str. 233.

²² Isto, str. 233.

knjizi, Vidan rabi termin *aura*. Prvi esej, po kojem je knjiga i naslovljena, počinje opaskom Ive Frangeša da »umjetnost ne slika predmete, nego njihovu auru«. ²³ Ideju *aure* Vidan preuzima prvenstveno od Conrada, kada u *Srcu tame* pripovjedač kaže da za Marlowa »smisao neke zgrade nije bio iznutra kao jezgra, nego izvana, obavijajući priču, što ga je proizvela sama, kao što žeravica proizvodi treperenje usijanog zraka, poput onih magličastih aureola što se katkada vide u sablasnom osvjetljenju mjesečine«. ²⁴ Taj citat, nastao kao opis impresionističke metode pripovijedanja, metafora je i suvremenog teorijskog poimanja teksta. Prije postmodernih promišljanja o prirodni teksta, i ova metanaracija o metodologiji pripovijedanja upućuje na činjenicu da je fiksacija značenja nemoguća, jer značenje nije usredotočeno; ono nastaje iz dinamike predmeta i njegove aure. Granica među njima nije međutim fiksna, jer, kako kaže Vidan pozivajući se na Hirscha, interpretacija se ne događa na razini značenja teksta (*meaning*), nego na razini smislotvorbe (*significance*), a smislotvorba nije nikada fiksirana u tekstu, nego se uvijek realizira u interakciji s kulturološkim i socijalnim kontekstom. Kontekst, s druge strane, nije odvojiv od teksta, jer, poput aure, on nastaje na temelju isijavanja koje dolazi iz predmeta (teksta) samoga.

218

Nastala kao rezultat praćenja suvremene književne i kazališne produkcije u posljednjih petnaestak godina, pisana na tragu Vidanove metodologije promišljanja kulturnih pojava, ova zbirka eseja, neformalnijih i manje znanstvenih od ranije spomenutih studija, pisana je za širu čitateljsku publiku. Nije, međutim, ona zbog toga nimalo manje vrijedna ili važna. Naprotiv, upravo u njoj vidimo sofisticiranu sposobnost Ive Vidana kao kritičara koji zna jednostavnim rječnikom »tumačiti auru«, ukazati na suodnos pojedinog djela s njegovim okruženjem: tradicijom, jezikom, političkim trenutkom koji utječe na transpoziciju u polje drukčijih kulturnih silnica pri činu prevodenja ili izvođenja. No možda je još važnije da u ovoj knjizi, osobito u člancima pisanim devedesetih, Vidan naglašava, izravnije nego ikad ranije, moment osobne etičke odgovornosti kako autora, tako i tumača djela.

Knjiga se sastoji od četiri poglavlja, tri na hrvatskome i jednoga na engleskome jeziku. Prvo poglavlje, *Uz hrvatsku književnost*, prati važne pojave na hrvatskoj književnoj sceni, pri čemu Vidan osvjetljava na nov način neke od reprezentativnih tekstova suvremene hrvatske književne produkcije. Uz tekstove o Frangešu, Žmegaču i Lasiću, čije teorijske radove promatra iz

²³ Ivo Vidan: *Tumačiti auru: anglističke, kroatističke i treće teme*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2003, str. 17.

²⁴ Ivo Vidan: *Nepouzdana pripovjedač*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 55.

vizure osobnog iskustva u participaciji ne samo u istom vremenu i prostoru nego i u istim modalitetima književnog promišljanja, valja istaknuti i dva nova eseja o Marinkoviću, autoru kojega je Vidan jedan od najistaknutijih tumača. No važno je uputiti i na eseje *Roman o nestajanju* Zore Dirnbach i *Obruč* Magde Bošković, u kojima Vidan promišlja opus tih autorica u kontekstu osobne ljudske odgovornosti za zbivanja oko nas.

Drugo poglavlje, *Dodiri s klasicima*, najbolje karakterizira jedan od podnaslova koji aludira na Shakespearea: »U zrelosti je sve.« Anglističke provenijencije, ovo poglavlje istražuje dodire između hrvatske i anglofonih književnosti. Pronicavo pisani, lišeni balasta nepotrebnog teoretiziranja, ovi su tekstovi (o Shakespeareu, Jane Austen, engleskim romantičarima, Lawrenceu, Yeatsu, Eliotu itd.) analize procesa kulturološke transpozicije, s jasnim, pregnantnim i perceptivnim uvidima u fenomenologiju tih procesa. Poseban prinos kulturološkom shvaćanju književnosti čini poglavlje *O inozemnim suvremenicima*, koje, prateći prijevodnu literaturu, tu literaturu perceptivno smješta u širi kulturni obzor. Kratki, sažeti, pregledni, ti eseji, već po presjeku nacionalnih literatura koje prate, promišljajući kako te literature pridonose svijesti o sebi i o drugima, značajan su uvid u mehanizme naše kulturne politike.

Četvrto je poglavlje pretisak priloga iz uglednog američkog časopisa »World Literature Today«, čiji je službeni recenzent Ivo Vidan bio petnaestak godina. Ovo poglavlje uvid je u hrvatsku književnu produkciju, nastojeći tu produkciju sagledati iz perspektive koja je reprezentativna u oba značenja te riječi – kao (nanovo) predstavljanje i kao objektivan presjek zbivanja na domaćoj književnoj sceni. Takvo kolebanje između subjektivnog viđenja i težnje za objektivnošću još više komplicira činjenica što se i sam autor nalazi u dvojnoj poziciji. Tumačeći hrvatske autore stranoj publici, Vidan se istovremeno nalazi u poziciji domaćega kulturnog poslanika, koji želi što bolje (u značenju točnije, ali i u što boljem svjetlu) predstaviti hrvatsku kulturu, i anglista, iz čijeg očista tekstove nastoji pročitati, transponirajući ih usporedbama i tumačenjima u anglofoni kulturni kontekst. Stoga su ti radovi ne samo doprinos razumijevanju hrvatske kulture nego i nezaobilazno štivo za svakoga koga zanimaju kulturne transpozicije.

LITERATURA

- Flaker, Aleksandar i Pranjčić, Krunoslav (ur.) (1970). *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. Zagreb: Liber.
- Hutcheon, Linda (1985). *A Theory of Parody*. London: Methuen.

- Oraić Tolić, Dubravka (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Said, Edward: *Culture and Imperialism* (1995). London: Chatto & Windus.
- Vidan, Ivo (1970). *Nepouzdana pripovjedač: Postupak i vizija u djelu triju modernih generacija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vidan, Ivo (1975). *Tekstovi u kontekstu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Vidan, Ivo (1995). *Engleski intertekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Vidan, Ivo (1997). *The English Intertext of Croatian Literature: Forms and Function*, «Studia romanica et anglica zagrabiensia» (SRAZ), vol. XLII, str. 391–399.
- Vidan, Ivo (2003). *Tumačiti auru: anglističke, kroatističke i treće teme*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Primljeno 8. svibnja 2009.

Summary

IVO VIDAN'S ANTHROPOLOGICAL/CULTURAL COMPARATIVISM

220

Ivo Vidan played an important role in the definition of the Zagreb school of critical thought. A professor of English literature, Vidan received his Ph.D. from the University of Nottingham for a thesis on Conrad. This had an important impact on his further research interests which were in many respects cultural and postcolonial though Vidan never used either term. Instead, in his book-long studies he uses the terms context (*Texts in Context*), intertext (*English Intertext of Croatian Literature*) and aura (*Explicating the Aura*). The sequence of these terms points to an important shift in his theoretical approach. In the first book he is concerned with the ways in which a context participates in the production of a text. In his second book his interest shifts to the operations of intertextuality. In his last book, Vidan returns to the question of contexts, now described in terms of an aura, the metaphor suggesting the dynamics between the meaning of the text and the context in which it is realized. Writing about Croatian literature in comparison to its European, in particular Anglophone context, Vidan states that such a comparison should not be evaluative, or as he puts it: »It is not the actual amount of borrowing [...] that matters most, but the function which these borrowings acquire in their new context. Our concern is not only with what they contribute to the Croatian text but also how these appropriations from foreign sources make part of the world view [...]«, SRAZ, 1997: 391–392). This approach, which can be described as anthropological/cultural comparativism, is close to the postcolonial understanding of the dynamics between the »centre« and »periphery« (Said, Gibbons), whereby the periphery is not only influenced by the centre, but also contributes to it.